IRFAN
AKADEMIYASI
ILM · TA'LIM · TARAQQIYOT

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

ADABIYOTSHUNOSLIK VA BADIIY TAFAKKUR

MUMTOZ MEROSDAN
ZAMONAVIY TALQINLARGACHA

NOYABR

TOSHKENT
O'ZBEKISTON

HAZIL-MUTOYIBA DISKURSIDA IMPLITSIT MA'NOLARNING VERBALIZATSIYASI VA ULARNING TARJIMADA BERILISHI

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi p.f.f.d
Baydjanova Iroda Abdullayevna

https://doi.org/10.5281/zenodo.24143523

Implitsit ma'nolar til va nutqning muhim komponenti bo'lib, ular ayniqsa hazil-mutoyiba diskursida alohida ahamiyat kasb etadi. Implitsit ma'no - bu to'g'ridan-to'g'ri ifodalanmagan, yashirin, nazarda tutilgan ma'no. Hazil ko'pincha implitsit ma'nolarga asoslanadi va hazilning samaradorligi ko'p hollarda o'quvchi yoki tinglovchining bu yashirin ma'nolarni anglash qobiliyatiga bog'liq. Mazkur tezisda hazil-mutoyiba diskursidagi implitsit ma'nolarning verbalizatsiyasi va ularning tarjimada berilishi tahlil qilinadi.

Implitsit ma'nolarning kognitiv asoslari insonning inferensial (xulosaviy) tafakkur qobiliyatiga bog'liq. Tinglovchi yoki o'quvchi aytilgan ma'lumotlar asosida aytilmagan xulosalar chiqaradi. Bu jarayon kontekstual bilimlar, pragmatik kompetensiya va madaniy tajribaga asoslanadi. Hazilda implitsit ma'noning anglashilishi komik effektning zaruriy sharti hisoblanadi. Agar o'quvchi yashirin ma'noni anglamasa, hazil "ishlamaydi".

"Shum bola" asarida implitsit ma'nolarning bir nechta turi kuzatiladi. Birinchi tur - konventsional implikaturalar. Bular til birliklari (so'zlar, iboralar) bilan an'anaviy ravishda bog'langan implitsit ma'nolar. Masalan, "hatto" so'zi kutilmagan hodisani bildiradi va u bilan bog'liq implitsit ma'no mavjud. Ikkinchi tur - konversatsion implikaturalar. Bular muloqot kontekstidan kelib chiqadigan implitsit ma'nolar. Hazilda ko'pincha Grice kooperatsiya prinsiplarining ataylab buzilishi orqali konversatsion implikaturalar hosil bo'ladi.

Uchinchi tur - presuppozitsiyalar. Presuppozitsiya - bu nutqda odatda ta'kidlanmaydigan, ammo nutqning ma'noli bo'lishi uchun zarur bo'lgan ma'lumot. Hazilda presuppozitsiyalarning kutilmagan buzilishi yoki presuppozitsion ziddiyat komik effekt yaratadi. "Shum bola" asarida bola ko'pincha kattalarning presuppozitsiyalarini anglamaydi yoki ularni buzadi. To'rtinchi tur - inferensial ma'nolar. Bular matndan mantiqiy xulosa

chiqarish orqali anglashiladigan ma'nolar. Hazilda inferensiya jarayonining kutilmagan yo'nalishi kulgi hosil qiladi.

Implitsit ma'nolarning verbalizatsiyasi - bu yashirin ma'nolarning til orqali ifodalanish usuli. Hazil diskursida implitsit ma'nolar turli til vositalari orqali verbalizatsiya qilinadi: leksik vositalar (me'yoriy bo'lmagan so'z tanlovi, stilistik markerlangan leksika), grammatik vositalar (me'yordan chetga chiqish, ellipsis, inversiya), prosodik vositalar (intonatsiya, pauza, urg'u). Yozma nutqda prosodik vositalarning o'rnini grafik vositalar (punktuatsiya, shrift) egallaydi.

Implitsit ma'nolarni tarjima qilishda asosiy dilemma - eksplikatsiya va implikatsiya orasidagi muvozanat masalasi. Agar implitsit ma'noni ochiq qilib qo'yilsa (eksplikatsiya), hazil effekti yo'qolishi mumkin, chunki hazil ko'pincha ma'noning yashirinligiga asoslanadi. Ammo agar implitsit ma'no juda yashirin qolsa, maqsad til o'quvchisi uni anglamasligi va natijada hazilni tushunmasligi mumkin. Tarjimon bu ikki xavf orasida muvozanatni topishi kerak.

Implitsit ma'nolarning tarjima strategiyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi. Birinchi strategiya - implitsitlikni saqlash. Bu strategiya asl matndagi implitsit ma'noni maqsad tilda ham implitsit holatda saqlashga qaratilgan. Bu strategiya hazil effektini eng yaxshi saqlaydi, ammo faqat maqsad til o'quvchilari implitsit ma'noni anglash qobiliyatiga ega hollarda qo'llaniladi. Ikkinchi strategiya - qisman eksplikatsiya. Bu strategiyada implitsit ma'noning bir qismi ochiladi, ammo hazil elementi saqlanadi. Bu oraliq variant ko'pincha eng samarali bo'ladi.

Uchinchi strategiya - to'liq eksplikatsiya. Bu strategiyada implitsit ma'no to'liq ochiladi. Bu hazil effektini susaytiradi yoki yo'q qiladi, shuning uchun faqat boshqa imkoniyat bo'lmaganda qo'llaniladi. To'rtinchi strategiya - kompensatsiya. Bu strategiyada asl matndagi implitsit hazil yo'qoladi, ammo tarjimon boshqa joyda yangi implitsit hazil yaratib, yo'qotishni qoplaydi. Beshinchi strategiya - izohli tarjima. Bu strategiyada implitsit ma'no matn ichida emas, izoh yoki qo'shimchada tushuntiriladi.

"Shum bola" asaridagi implitsit ma'nolar ko'p hollarda madaniy spetsifik xarakterga ega. O'zbek jamiyatidagi ijtimoiy normalar, oilaviy munosabatlar, odob-axloq qoidalari bilan bog'liq implitsit bilimlar hazilning asosini tashkil etadi. Maqsad til o'quvchilari bu madaniy kontekstni bilmasligi mumkin va shuning uchun implitsit ma'nolarni anglashda

qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Tarjimon bu madaniy tafovutlarni hisobga olishi kerak.

Ingliz tiliga tarjimada implitsit ma'nolarning berilishi o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ingliz madaniyatida implitsit kommunikatsiya keng tarqalgan (understatement, politeness conventions), ammo implitsit ma'nolarning mazmuni va konteksti o'zbek madaniyatidagidan farq qiladi. Tarjimon ko'pincha o'zbek implitsit ma'nolarini ingliz kommunikativ normalariga moslashtirishga majbur bo'ladi. Buning uchun madaniy adaptatsiya va qisman eksplikatsiya strategiyalari ko'proq qo'llaniladi.

Rus tiliga tarjimada implitsit ma'nolarning berilishi boshqacha xarakterga ega. Rus kommunikativ madaniyati o'zbek madaniyatiga ko'proq yaqin va implitsit kommunikatsiyaning ba'zi shakllari o'xshash. Bu yaqinlik tarjimonda implitsit ma'nolarni saqlashda ma'lum darajada qulaylik yaratadi. Ammo madaniy spetsifik implitsit ma'nolar rus tiliga tarjimada ham qiyinchilik tug'diradi.

Xulosa qilib aytganda, implitsit ma'nolar hazil-mutoyiba diskursining muhim komponenti hisoblanadi. "Shum bola" asaridagi hazillarning ko'pchiligi implitsit ma'nolarga asoslanadi. Bu implitsit ma'nolarning tarjimada saqlanishi hazilning muvaffaqiyatli yetkazilishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tarjimon implitsit ma'nolarni tarjima qilishda eksplikatsiya va implikatsiya orasidagi muvozanatni saqlashi va maqsad madaniyatning xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, har bir til uchun optimal tarjima strategiyalari farq qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Grice H.P. Studies in the Way of Words. – Cambridge: Harvard University Press, 1989. – 394 p.

2. Levinson S.C. Pragmatics. – Cambridge: CUP, 1983. – 420 p.

3. Blum-Kulka S. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation // Interlingual and Intercultural Communication. – Tübingen: Narr, 1986. – P. 17-35.

4. G'afur G'ulom. Shum bola. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2015. – 224 b.